

Lähihistoriaa uusien lähteiden valossa – ja vanhojenkin

■ TAPIO TERVAMÄKI

Antti Kujala, *Neukkujen taskussa? Kekkonen, suomalaiset puolueet ja Neuvostoliitto 1956–1971*. Tammi 2013.

Kun kirjan nimi lupaa, että se käsittelee Neuvostoliiton, Kekkonen ja Suomen puolueiden kolmiopeliä vuosina 1956–71, ja vielä vihjaa itänaapurin päämäärinnistä, eivät odotukset ole korkealla. Mielessä saattaa käydä, että aihe on loppuun kaluttu ja on aivan tarpeeksi selitetty, kuinka Moskova määräili ja Suomi suomettui. Mutta kun perehtyy lähemmin Antti Kujalan tutkimukseen, jonka aiheeksi hän määrittää Urho Kekkonen presidenttikauden vuoteen 1971, presidentin ja puolueiden keskinäiset suhteet ja Neuvostoliiton vaikutuksen sisäpolitiikkaan, pitkästyminen pelko osoittautuu turhaksi.

Kujala oikeuttaa hankkeensa Kansallisarkistoon Moskovasta hankitulla materiaalilla, jota ei ole aiemmin käytetty tutkimuksessa. Lisäksi hän on käyttänyt asiakirjoja, joita on itse lukenut Moskovassa. Lähdeviitteet, joista jotkut ovat yli sivun mittaisia, puolestaan kertovat perinpohjaisesta perehtymisestä suomalaisiin arkistoihin ja aiheesta koskevaan tutkimukseen, muistelmiin ja muuhun kirjallisuuteen. Aina ei tosin perusteen löytyminen tietylle väitteelle ole edes niin helppoa kuin Juhani Suomen Kekkoskirjoissa.

Kujala tarkastelee ajanjakson poliittisen historian vakioiteemoja: presidentinvaaleja, hallitusten

syntyä ja hajoamista, puolueriitoja, yöpakkasia, noottikriisiä, idän-suhteita yleensä. Hän kysyy, oliko Neuvostoliiton uhka todellinen ja myötäily sen torjumiseksi välttämätöntä, vai liioittelivatko presidentti ja hänen tukipuolueensa vaaraa voidakseen sen varjolla käyttää valtaa.

Kuva tarkentuu

Uusi aineisto ei lisää mitään tähän mennessä tunnettuun 1950-luvun loppupuolen osalta, mutta anti paranee 1960-luvun edetessä. Aikakauden kuva tarkentuu monipuolisesti.

Laajamittaisena näyttäytyy ennestäänkin hyvin tiedossa ollut suomalaisten poliitikkojen ahkera tiedotustoiminta Neuvostoliiton Helsingin-suurlähetystössä. Silmiinpistävää on vikoilu ja suorainen mustamaalaus. Maalaisliitolainen ministeri Kauno Kleemola nimitteli Väinö Leskistä uusnatsiksi. Taisto Sinisalo ja Markus Kainulainen panettelivat Aimo Aaltosta. Kekkonen luottomies Arvo Korsimo, ulkoministeri Ahti Karjalainen, sosiaalidemokraattinen kauppa- ja teollisuusministeri Olavi Salonen sekä kommunistit Paavo Aitio ja Ville Pessi moittivat Rafael Paasiota liian passiiviseksi jatkaamaan pääministerinä.

Uudet lähteet saattavat myös paljastaa, mihin aikoihin Kekkonen alkoi harkita uudelleen päätöstään vetäytyä kolmannen kauden päätyttyä. Keväällä 1969 Korsimo pohdiskeli Neuvostoliiton suurlähettiläälle, että jos pysyy terveenä, Kekkonen voisi jatkaa vuoden 1974 jälkeenkin. Oliko se pelkästään Korsimon oma käsitys, vai viestittikö presidentti tällä tavalla, että mieli oli muuttunut?

Vladimir Stepanov tunnetaan häikäilemättömästä sekaantumisestaan Suomen sisäisiin asioihin. Hänen synteihinsä voidaan nyt lisätä Karjalaisen panetteleminen Kekkoselle tarkoituksella sotkea miesten välit.

Tähän asti on oletettu Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) asennoituminen *Nordek*-hankkeeseen kauttaaltaan kielteiseksi. Tarkesti ottaen näin ei ollut, sillä puheenjohtaja Aarne Saarinen oli aluksi myönteinen.

Aleksei Beljakov ei ole niittänyt mainetta humoristina. Sellainen hänestä kuitenkin löytyi syksyllä 1968, kun SKP oli viime hetkellä peruuttanut 50-vuotisjuhlan sa Tšekkoslovakian miehityksen takia. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) valtuuskunnassa Suomeen saapunut Beljakov huomioi, että puolue oli tehnyt ensimmäisen itsenäisen päätöksensä, ja tuumasi kuivasti: ”Olkoon niin, kunhan ei tavaksi muodostu.”

Leikki oli kaukana, kun Beljakov nimettiin pari vuotta myöhemmin suurlähettilääksi. Pitkään aikaan ei ole ollut salaisuus, että hänen aktiivisuutensa ylitti diplomaatin tavanomaisen toimenkuvan rajat. Uusien neuvostolähteiden ansiosta tiedetään vielä paremmin. Niiden kiinnostavimmasta päästä on muistio, jonka Beljakov laati NKP:n keskuskomitealle lokakuun lopussa 1970. Siinä hän esitti ohjelman, joka tähtäsi muun muassa Suomen suunnitteilla olleen EEC-sopimuksen torpedoimiseen. Onnistuminen toteuttamisessa olisi merkinnyt Suomen tiukkaa sitomista Neuvostoliittoon. Siinä on myös vastaus Kujalan kysymykseen, mitä Neuvostoliitto olisi hyötynyt, jos se ei olisi sallinut Efta-assosiaatiota.

Suomen sodanjälkeisen historian suuriin kiistakysymyksiin, yöpakkasiin ja noottikriisiin, eivät uudet lähteet tuo lisävalaistusta. Kujala liittää molemmat vuoden 1962 presidentinvaaleihin. Yöpakasten taustatekijöinä olivat hänen mukaansa Neuvostoliiton pelot, jotka koskivat Länsi-Saksan varustautumista ja Suomen talouden länsisuuntausta mutta ennen kaikkea mahdollisuutta, että Fagerholmin kolmannen hallituksen takana olevien voimien enemmistö liittoutuu seuraavissa presidentinvaaleissa Kekkosta vastaan. Neuvostoliitto piti Suomea osana etupiiriään eikä suvainnut muutoksia *status quossa*, jonka tae Kekkonen oli.

Nootin Kujala näkee presidentinvaalien ohella laadituksi silloista maailmantilannetta silmällä pitäen sekä kurinpalautukseksi Kekkoselle tämän länsiyhteyksien vuoksi. Lisäksi tarkoituksena saattoi olla vaimentaa tyytymättömyyttä, jota NKP:n 22. puoluekokouksessa jatkunut destalinisointi herätti Kiinassa ja kovan linjan kannattajissa NKP:ssä.

Sosiaalidemokraattien puolueriita

Sosiaalidemokraattien puolueriita saa paljon tilaa. Kujala tarjoaa selkeän esityksen sekä hajaannukseen johtaneesta että sen päättäneestä monopolisesta ja helposti sekavalta näyttävästä kehityksestä.

Riidan alkamisen hän jäljittää 1940-luvun ankaraan taisteluun kommunisteja vastaan, joka hänen mukaansa hävitti sosiaalidemokraattien johtajien keskinäisen luottamuksen. Osapuolia erottivat ennen kaikkea vallantavoittelu ja voimasuhteet, joissa kumpikaan ei halunnut antaa periksi.

Puolueessa ei liioin ollut sel-

laista arvovaltaista hahmoa, joka olisi pitänyt rivit koossa. Kritiikki osuu varsinkin Väinö Tanneriin, johon Kujala muutoin suhtautuu sympaattisesti. Tanneria tarkoitetaan hän on sitä mieltä, ettei sodan jälkeen ollut sijaa ”rohkeille ja suoraselkäisille kansantribuuneille” vaan menestyksen aallonharjalla ratsastivat ”ulkopoliittista liturgiaa enemmän tai vähemmän vastoin parempaa tietoaan viljelevät ja teräväkyynärpäiset suhmuroidat”. Kuten Urho Kekkonen, voi melkein kuulla lisäyksenä.

Puolueriidan katkeruutta, kuten myös moraalien tasoa, havainnollistaa idänkortin käyttö muutama päivä Fagerholmin kolmannen hallituksen muodostamisen jälkeen. Katkeroituneina sosiaalidemokraattien opposition jäämisestä ulkopuolelle Aarre Simonen, Eero Antikainen, Vihtori Rantanen, Janne Hakulinen ja Pekka Martin pyysivät suurlähettiläs Lebedeviltä, että Neuvostoliitto ajaisi koalition nurin ulkopoliittisella ja taloudellisella painostuksella. Vahvasti maanpetokselta tuoksahtava anelu oli tarpeeton, sillä Kremlhän oli jo käynnistänyt yöpakkaset.

Yksittäisistä poliitikoista Kujala nimeää puolueriidan pahimmaksi pukariksi Väinö Leskisen. Leskinen pyrki valtaan keinoja kaihtamatta, teki äkkikäännöksiä, harrasti teatraalisia eleitä ja oli alituisen kaupanteossa. Epäsympaattisena piirtyy myös Aarne Simonen, joka antoi kilpailijoistaan Moskovaan mahdollisimman kielteisen kuvan.

Jos Leskinen ja Simonen ovat pahiksia, Paasio on hyvis. Kujala arvostaa hänessä riippumattomuuden henkeä, joka ei suostunut remontoimaan puolueen idänsuhteita Kremlin ja Kekkonen määritte-

lemän koreografian askelissa. Kun Paasio lopulta aktivoitui sillanrakennukseen, hän ei lähtenyt Leskisen tapaan Canossan-matkalle.

Paasio oli kuitenkin liian kiltti. Hän ei omannut riittävää auktoriteettia, jotta olisi kyennyt pitämään puoliaan puoluetoimistoa ja -neuvostoa vastaan.

Paasion pään menoksi punoi juonia myös Leskinen. Kujala on varma, että ”pikku Väiski” tavoitteli vähintään puheenjohtajan, mutta todennäköisesti myös pääministerin paikkaa, jolta voisi ponnistaa presidentiksi. Liittolaisena oli entinen puoluesihteerin Kaarlo Pitsinki.

Vastustajat saivat tärkeän voiton, kun puolueeneuvosto pakotti Paasion valitsemaan vuoden 1968 presidentinvaalin jälkeen pääministeriyden ja Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen (SDP) johtamisen välillä. Tässä yhteydessä Kujala haastaa vaivihkaa Juhani Suomen väittäessään, että Kekkonen toivoi pääministeriksi Pitsinkiä. Suomen mukaan presidentti ei sulkenut pois Paasion jatkoa ja ajatteli Pitsinkiä mahdollisena SDP:n puheenjohtajana. Päiväkirjassaan Kekkonen ensin hyväksyy Pitsingin pääministeriksi ja lupaa taata tämän Moskovassa, mutta päättyy sitten pitämään Paasiota ”turvallisempana”. Lopultahan hallituksen ohjat otti Mauno Koivisto, jota Paasio piti Kujalan mukaan sen vuoksi epälojalina.

SDP:n hajaannuksesta Kujala antaa Kekkoselle käytännöllisesti katsoen synninpäästön. Sosiaalidemokraatit tarjosivat keskinäisillä kiistoillaan presidentille, Neuvostoliitolle ja Maalaisliitolle valtit, joita nämä eivät jättäneet käyttämättä. Kekkonen pyrki ensisijaisesti syrjäyttämään leskiläiset puo-

luen johdosta, hajaannus ja hajotaminen seurasivat sivutuotteena.

Jos vaikka Kekkonen ei toimintunaan SDP:n hajoamisessa aktiivisesti, hän ei kuitenkaan näytä kiirehtineen sovintoa. Karjalainen tuskin oli asialla omin päin pyytäänsä Neuvostoliiton suurlähettilästä estämään Emil Skogin paaluun vanhaan puolueeseensa.

Ammattiyhdistysliikkeen hajaannus ja yhdistyminen

SDP:n vaiheisiin kietoutuivat erottamattomasti ammattiyhdistysliikkeen hajaannus ja jälleenyhdistyminen. Mukana olivat myös Suomen kommunistit ja NKP ynnä ruplat, dollarit ja Ruotsin kruunut. Ammattiyhdistystoimintaa tutkineena Kujala on tässä aihepiirissä omimmillaan. Ehkä sen vuoksi tekstissä on sellaistaakin, mitä ammattiyhdistyskertomuksen ymmärtäminen ei vaadi. Esimerkiksi usean sivun mittaiseksi venyvän hajaannuksen jälkeisen Suomen työläisten lakkokäyttäytymisen tarkastelun olisi hyvin voinut jättää pois.

Ajanjakson ammattiyhdistysjohtajista Kujala arvostaa Vihtori Rantasta, joka johti Suomen ammattiliittojen keskusjärjestöä (SAK) vuosina 1960–66. Rantanen otti Neuvostoliitolta rahaa suostumatta lakeijaksi, tinkimättömänä antikommunistina hän piti myös keskusjärjestön kommunistit paitsiossa.

SKDL hallitukseen

Hallitusten kokoamisessa tapahtui merkittävä käänne vuonna 1966, kun Suomen Kansandemokraattinen Liitto (SKDL) pääsi kahdeksantoista vuoden tauon jälkeen mukaan. Kommunistien päästä-

minen vallan kammareihin oli tärkeää myös siksi, että Kekkonen ryhtyi näin toteuttamaan suunnitelmaansa kesyttää heidät.

SKP:ssä oli syntynyt edustajakoukussa vuoden alkupuolella repeämä, mutta siitä huolimatta puolue meni hallitukseen yhtenäisenä. Tällaisen yksimielisyyden ja presidentillisen työnnon valossa vaikuttaa erikoiselta Kujalan viittaus itänaapurin apuun ilmaisussa, että Neuvostoliitto onnistui saamaan kommunistit hallitukseen. Hän toteaa itsekin, että Kekkonen pyrki kolmen suuren koalitioon.

SKP ei liioin välttämättä hajonnut ”reformistisen hallitustyöskentelyn ja perinteisen vallankumousopin väliseen ristiriitaan”, kuten Kujala katsoo. Neljästoista edustajakoukoushan pidettiin puolitoista kuukautta ennen eduskuntavaaleja. Sitä vastoin puhtaasti taloudelliset syyt, joilla hän myös selittää sisäisten vaikeuksien alkamista, olivat epäilemättä vaikuttava tekijä. Palkankorotusten ja työelämän yleisten parannusten myötä vallankumouspuolueeseen oli hiipinyt 1950-luvun lopulta lähtien ammattiyhdistysreformismi. Kun yhä useampi kommunistityöläinenkin kykeni hankkimaan omakotilon ja auton, halu hulinoitiin hiipui. Talouden kaaoshan olisi voinut vaarantaa elintason. Myös kommunistien keskuuteen oli syntynyt Engelsin ja Leninin kammoama ”työläis aristokratia”. Ay-siipi ei toki kokonaan hylännyt vallankumousta, mutta into sen toteuttamiseksi laimeni.

SKP:n jakaantumisessa Kujala tarkentaa yleisesti tunnettua kahden ryhmittymän mallia. Hän sijoittaa uudistajien sekä vallasta syöstyn Aimo Aaltosen ja tämän

tukijoiden väliin vuosien 1966 ja 1969 edustajakokousten välille tasapainoilemaan pääsihteeri Ville Pessin ja eräitä muita vanhakan-taisia, jotka kannattivat hallitusyhteistyötä. Heillä oli NKP:n tuki, kun taas aaltoslaiset Kreml leimasi siinä vaiheessa lahkolaisiksi. Kuitenkin nämä epäsuosiostaan huolimatta ja voimattomuudessaankin uhmasivat Moskovaa, kun he kääntyivät SKP:n hallitukseen osallistumisen arvostelijoiksi.

Pessin Kujala korottaa sodanjälkeisen Suomen vaikutusvaltaisimpien poliitikkojen joukkoon. Neuvostoliitto arvosti hänen arvioitaan suomalaisista poliitikoista ja puolueista sekä noudatti usein hänen niitä koskeneita suosituksiaan. Iso meriitti oli rahan lypsäminen Moskovalta, mihin ei kovin moni pystynyt yhtä menestyksekkäästi.

Kekkonen pimeä puoli

Kujalan tutkimuksen arvosanaa heikentävät eräät epätarkkuudet ja suoranaiset virheetkin sekä kieliasussa että sisällössä. Mitä sisältöön tulee, presidentti Charles de Gaulle ei lähtenyt Élysée-palatsista huhtikuussa 1969 pakotettuna vaan erosi järjestämänsä kansanäänestuksen mentyä vastoin hänen suunnitelmiaan. Nikolai Podgornyin Suomen-vierailulla saman vuoden syksyllä ei kommunikasta neuvotellut isäntien puolelta ulkoministeri vaan neuvotteluista vastasivat maiden virkamiehet. Nordek-sopimuksen allekirjoittamatta jättämisen taustalla oli toki varmasti myös käsitys järjestelyn väliaikaisuudesta. Koska kuitenkin tiedetään, että päivää ennen hallituksen ratkaisu-vaa kokousta Neuvostoliiton suurlähettiläs teki ulkoministeri Karjalaiselle selväksi Moskovan kielteisen

kannan ja presidentti, pääministeri ja ulkoministeri päättivät samana iltana noudattaa sitä, näiden seikkojen mainitseminen on oikean kuvan kannalta välttämätöntä.

Tähän mennessä tiedetystä poikkeaa täysin se, että Kekkonen oli ollut suunnittelemassa jo kesällä 1960 seuraavien eduskuntavaalien siirtämistä vuoden 1962 presidentinvaalien yhteyteen. Kujalan mukaan hän kertoi aiheistaan suurlähettiläs Zaharoville, joka raportoi Moskovaan. Kuitenkaan mikään Kujalan esittämistä lähteistä ei vahvista väitettä.

Olivatko Kekkonen ja puolueet ”neukkujen taskussa”? Kujalan loppulauselma on suomalaisille yleisesti ottaen myönteinen: Kekkonen ja häntä tukeneet puolueet onnistuivat maan aseman turvaamisessa ”kohtuullisen hyvin”. Siinä auttoi, että Neuvostoliitto hillitsi tehokkaasti Ruotsin Nato-jäsenyyden mahdollisuus. Miinuspuolelle jää suometuminen, jossa oli perää enemmän kuin Suomessa haluttiin myöntää.

Kekkosesta Kujalalla on paljon muutakin sanottavaa eikä kaikki hyvää. Plussaa on, että toisin kuin monet muut suomalaiset poliitikot, presidentti pysyi kanssakäymisessään neuvostoliittolaisten kanssa etukäteen päättämässään rajoissa.

Silti Kujala ei tunnustaudu Kekkonen varauksettomaksi ihailijaksi, vaan saldoon jää runsaasti kielteistä. Kritiikkiin tarve on jopa niin suuri, että hän ei pysty koko aikaa noudattamaan itse julistamansa periaatetta, jonka mukaan tutkimuksen tehtävänä on pelkästään asioiden esittäminen, ”niin kuin ne olivat”, ei paheksumisen tai synninpäästön jakeleminen. Hänen mielestään näet presidentin ”ankara valankäyttö” vei parlamentarismien,

kansanvaltaisen järjestelmän ja puoluedemokratian rappiolle.

Moskovan arkistot paljastavat Kekkonen pimeää puolta lisää. Niiden mukaan hän piti vielä 1960-luvun puolivälissä Teuvo Auraa petturina ja suositteli siksi neuvostoliittolaisille tämän pitämistä paitiossa.

Lisäksi tutkija vahvistaa Kekkonen henkilökuvan kielteisiä piirteitä omakätisesti. NKP kutsui kuusikymmentäluvun lopulla Keskustapuolueen valtuuskunnan vierailulle, joka toteutuikin, mutta ilman puheenjohtaja Johannes Virolaista. Kujala katsoo, että hänen matkansa torpedoi presidentti, koska epäili Virolaista kilpailijakseen.

Kujalan käsityksessä Kekkonen myös pelkästään sopeutui kaikkeen Moskovasta tulevaan. Myöntyväisyys ei kuitenkaan ollut lähessäkään totaalista. Niin ei ole Kujalankaan kuvauksessa, jossa Kekkonen esimerkiksi viestittää neuvostojohdolle, ettei suostu mihin tahansa, kun hän lupaa noottikriisin alkuvaiheessa työskennellä Suomen puolueettomuuden hyväksi. Tšekkoslovakian miehityksen vuoksi hän taas torjuu Neuvostoliiton ehdotuksen laivastovierailusta Helsinkiin.

Myös kevään 1962 hallitusneuvottelujen yhteydessä valtionpää osoitti huomattavaa itsenäisyyttä ja -päisyyttä. Itänaapurin edustajat vaativat pitämään kokoomuksen hallituksen ulkopuolella, mutta hän vastasi tyylillä, että jättäkää minut rauhaan, tiedän kyllä mitä teen. Kujala antaa ymmärtää, että Neuvostoliitto olisi halutessaan voinut sanella lopputuloksen, mutta Kekosta auttoi kovaa linjaa vetäneen KGB-residentin Vladimir Ženihovin aseman heikentyminen

Anatoli Golitsynin loikkauksen johdosta. Lisäksi ”kokoomuksen puolittainen hallituksen tulo” oli hinta, joka Neuvostoliiton kannatti maksaa SDP:n johdon pitämisestä eristyksissä. Kuitenkaan sosiaalidemokraatit eivät olleet alun pitäneenäkään mukana Kekkonen hallituskavaihuissa. Lisäksi Karjalaisen ensimmäinen, kuten myös Johannes Virolaisen hallitus, osoittavat vääräksi väitteen, että Neuvostoliitto hankki yöpakkaskriisillä pysyvän veto-oikeuden Suomen hallituksen kokoonpanoon.

Rajuimpia hyökkäyksiä Kekosta ja monia muitakin poliitikkoja vastaan ovat olleet vihjailut maanpetoksesta. Niihin Kujala vastaa, että historiantutkimuksen tehtävänä ei ole maanpettureiden osoittaminen vaan sellaiset tuomiot on paras jättää asianmukaisille tuomioistuimille. Tällainen periaate tietenkin antaa syytesuojan niille, jotka luonnollisista syistä ovat kykenemättömiä astumaan oikeussaliin.

Kirjan pitäminen kohtuullisen kokoisena pakotti rajaamaan pois Kekkonen presidenttikauden kymmenen viimeistä vuotta. Olisi kuitenkin toivottavaa, että Kujala jatkaisi projektin loppuun. Nyt lukijasta tuntuu vähän samalta kuin kesken jääneen jatkokertomuksen äärellä. Kujalan kysymyksenasettelu oikeastaan jopa vaatii toista osaa. Se olisi perusteltu myös ja varsinkin siksi, ettei Suomen sisä- ja ulkopoliittikan riippuvuus YYA-sopimuksesta, kuten Kujala myös määrittellee käsillä olevan tutkimuksensa näkökulman, muuttunut aikaisemmasta vähääkään.

Kirjoittaja on turkulainen valtiotieteen tohtori.